

Az *ügymond* ige(alak) használatának múltjából és jelenéből

Az ÉrtSz.-ban ez olvasható: „*ügymond* tn [tárgyatlan] ige *ritk[a]*, kissé *vál[asztékos]* csak ebben az alakban haszn[álatos], rend[szerint] közbevetett csonka idéző m[ondat]ként, szó szerinti v. közvetett idézetben (*rég[ies]*). Így szól(t) v. ritk[án] így szólnak, szóltak.” Immár négy évtized múlt el az ÉrtSz. megjelenése óta, s a ritka, a választékos, illetőleg a régies minősítés manapság aligha állja meg a helyét. Állítható ez akkor is, ha társadalmi nyelvészet módszereivel nem is végzünk adatgyűjtést (vö. WARDHAUGH 1986/1995: 131–9), hiszen a mindennapi (egyéni) tapasztalat igazolja az *ügymond* viszonylagos gyakoriságát a mai nyelvhasználati gyakorlatban. A publicisztika nyelvében (sajtó, rádió, televízió) éppúgy, mint az egyetemi hallgatók, az egyetemi oktatók nyelvében és más társadalmi csoportok nyelvhasználatában feltűnő gyakorisággal fordul elő a szó. Ezt igazolják a következő adatok. (NB. A tölem származó szövegmegszáklításokat két pont jelzi.)

(1) .. ezért is kelt különös felháborodást, amikor *ügymond* katonák „ártatlan” civileket mészárolnak le. (Magyar Nemzet, 1999. VII. 1. 7)

(2) Valaki tölem kérdezte, ismertem-e hozzátartozóit, mivel — *ügymond* — a környéken lakók közül én álltam hozzá a legközelebb. (Magyar Nemzet, 1999. VII. 1. 7; NB. Ugyanabban az írásban van, mint az előző.)

(3) Pedig hányszor temették már az *ügymond* akadémikus balettet. (Napi Magyarország, 1999. VII. 8. 14)

(4) .. a hitesek politikai életben való részvételi arányát [a szóban forgó szerző] a zsidótörvények érveléséhez hasonlóan az *ügymond* egészséges mértékre kívánja visszaszorítani. (Magyar Nemzet, 1999. VII. 17. 15)

(5) .. behívták a külföldieket ellenőrző hivatalba, *ügymond*, irategyeztetésre. (Magyar Nemzet, 1999. VII. 21. 10)

(6) .. a Vásárhelyi *ügymond* árulását felmutatni hivatott 1958-as beszéd nemcsak semmiféle kompromittáló motívumot nem tartalmaz, de — nyilvánvalóan tudatosan — jóval több, mint szimpla önvédelem. (Magyar Nemzet, 1999. VII. 3. 16)

(7) Müller Mihály lapunknak elmondta, az M3-as *úgymond* látványos továbbépítése valóban elmarad az idén. (Magyar Nemzet, 1999. VIII. 4. 9)

(8) .. a színház nemcsak *úgymond* vájt fülűeknek, a szakmának készül, hanem elsősorban a nézőknek. (Magyar Nemzet, 1999. VIII. 26. 11)

(9) Gyülevezés népek kihasználják e máj zavaros | időket Stratímirovič elveszti béketűrését, | *úgymond* a szerbek nem gyávák a kardra Úgy hát | pattant föl Kossuth döntsön köztünk a kard.. (Varga Imre: Múltvesztőhely. Zalaegerszeg, 1999. Tipotéka Kiadó–Deák Ferenc Megyei Könyvtár)

(10) A szöveg *úgymond* szövegmondatokból áll. (Szegedi egyetemi hallgató kollokviumából, 2000. I. 6.)

(11) A stílus fogalmának meghatározása *úgymond* nehéz. (Szegedi egyetemi hallgató kollokviumából, 2000. I. 12.)

(12) .. kielégítetlen olvasói igény már csak ezen a [ti. konzervatív nézetű] területen akad. *Úgymond* baloldali médiumból ma is van elég. (Magyar Nemzet, 2000. II. 11. 6)

(13) A víz *úgymond* megtisztul, de az élővilágot helyreállítani... az egy másik történet... (Kossuth Rádió, 2000. II. 12. Tizenhat óra című műsor; a Tisza folyó szennyeződéséről beszélgetnek egy riportban a környékbeli emberekkel.)

(14) .. ez a feladat is *úgymond* végrehajtható, *úgymond* kipipálható. (Kossuth Rádió, 2000. II. 13. Reggeli krónika; Szájer József parlamenti képviselő mondja a vele készített beszélgetésben.)

(15) Persze jobb lett volna az *úgymond* szerves, egyenletes fejlődés. De mit csináljunk, ha a nyakunkba szakadt a forradalom. (Kossuth Rádió, Új Zenei Újság című műsor; 2000. II. 12.)

(16) Ami történt [ti. a holokauszt], amiről mindannyian tudtuk, valóban Európa közepén történt, *úgymond*, egy civilizált világban. (Magyar Nemzet, 2000. II. 22. 7)

(17) Később, ahogy — *úgymond* — „a fejük lágya benőtt”, öltönyt csináltak, nyakkendőt kötöttek. (Magyar Nemzet, 2000. II. 23. 7)

(18) [Könnyen csalódik,] aki nagy reményeket táplál, [hogy] *úgymond*, befut [’érvényesül (íróként)’.] (Kossuth Rádió, 2000. II. 26. Reggeli hírműsor; beszélgetés Matúz Gáborral.)

(19) A [talán mangánvegyület okozta] szennyeződés teljesen elkeveredett, *úgymond* eltűnt a vízből. (Kossuth Rádió, 2000. II. 27. Déli krónika.)

(20) .. egy kémet a Gyorskocsi utcából az orosz szervek *ügymond* kiloptak. (Magyar Televízió, 1. műsor, A hét. 2000. II. 27. 19 óra)

(21) .. a miniszterelnök megköszönte a ciánszennyeződés felszámolásában közreműködők munkáját és a halott folyó *ügymond* feltámasztását. (Magyar Televízió, 1. műsor, Híradó. 2000. II. 28. 19 óra 30 perc)

(22) ...fel kell lépni az *ügymond* iparszerű rapszódás ellen [ti. az engedély nélküli halászat ellen a Tiszán]. (Kossuth Rádió, Esti krónika, 2000. március 3. 18 óra)

(23) .. [Dunajevszkij] kiutazását megakadályozták, mert Prágában előzőleg *ügymond* sokat fecsegett az újságíróknak. (Kossuth Rádió, 2000. március 4. Muzsikáló nagyvilág c. műsorban Kulcsár István mondja, 23.04 óra)

A múlt század második felében CZF. is felvette címszavai közé a szót: „*ügymond*, (ügy-mond) a régieknél igen sokszor eljőn elbeszélés közben, midőn másnak beszédét közlik; megfelel neki a latin *iquit, ait*”; szófaji minősítést CZF. nem ad.

A NySz.-ban adatolva is van a régiek használata néhány példával: „*Ügymond: inquit, ait* PPB.” (*ügy a.*); „*ügy-mond: inquit..* Az ew tarsi kedeg *vgmondnak* vala neky (MargitL. 1). *Vgy* mond vala (181). Ezen zent doctor meg *wgymond* rola (ÉrdyC. 520b). Én a szent földre mégyek, *ügy-mond*, jó atyámfia, tégedet hadlak magad emberségére (Hall: Hhtlist. II. 172). Illy beszédet tartott az abbéval: Fiam! *ügy mond* (Fal: TÉ. 743)” (*ügy-mond a.*).

A SzT.-nak *mond* szócikkében található adatokat a régiségbeli használatra: „Szk: *ügy ~. 1568: Vincencivus literatus ... fassus est, in hunc modu(m) ... Jta dixisset, Johannes brassai hazuch vg mond, bestye agebul benne.. 1568: Nagi Janos ...vallia: Ammikor halala teortent Kotro Mihali fianak, reggel az zeoleobe kapalok vala hogi halla(m) az Jajgatast, jai jai vgymond.. 1602: Boldis Jakabne Marta azzonj ... vallia: Hallottam vgyimond, hogy te vitez mihaline, eochenek, rakonanak mondotta..” A SzT. idézetében az „Szk” rövidítés szókapcsolatot jelent. — A SzT.-ban persze másutt is föllelhető az *ügymond*: „Nemethi Mihalne wallia. Az Veres Pal mostoha leánya zaiabol hallottam ... Jm vgyimond nem nyughatom az bestie nagi zakalú kúrwoffia agebtol” (1597-ből való adat, l. *nagy* 18. a.); „Borbara, zabo Jstuan deak zolgaloia vallia ... Niari Martonne azt mondotta az vranak Niari Martonnak, az te aniad vgyimond, az az nagy faru, nagi fenekw bwueveos bauos bozorkani kurua az ki az eordeogeoket vendegge hitta” (1593-ből való adat, l. *nagy* 19. a.).*

A Müncheneri Kódexből készített szótárában SZABÓ T. ÁDÁM (1985: 511) ezt írja: „*ügymond* »ügyszólván« ’(adv.) sozusagen’ Lk 5.39” — az „(adv.)” rövidítést a szerző így oldja: „határozószó» ’Umstandswort’ adverbium”; ugyanezt

találjuk a szerző munkájának korábbi, német nyelvű kiadásában is (SZABÓ T. 1977: 399); NYÍRI ANTAL (1993) ugyanennek a kódexnek magyar–latin szótárában az ezen a szöveghelyen — „7 fénki iuan ot / legottan akaz výt mezt vg *mōd* az o iob” — 60rb39 (NYÍRI 1971) lévő *úgymond*-ot a *mond* és az *úgy* szócikkében közli, tehát külön-külön.

A MNyTNY.-ban KÁROLY SÁNDOR (1995. II/2: 825) a kései ómagyar korra jellemző szöveggrammatikai jellemzők között tárgyalja az *úgymond* szerepkörét. A történeti nyelvtan megírásához kiválasztott szöveganyagban a kataforikus szerepű szavakat vizsgálja Az idézés módjai című fejezetrészen, s megállapítja: „Kataforikus névmási határozószó 29 esetben található kódexszövegeinkben. Ezek közül 16 esetben az *úgymond* idéző ige alakjában fordul elő az *úgy* határozószó: GuaryK. 24: »mert vg *mond* az zent íras«; NagyszK. 279: »Mert *vgment* Agofon doctor«; stb. Ezekben az esetekben a szöveg szerzője valakire hivatkozik, valamilyen könyvből idéz, a Szentírásból vagy valamely egyházi doktrínának vagy szentnek a munkájából. Ennek alapján az *úgymond*-ot h i v a t k o z á s - i g é n e k is nevezhetnők.” (A kiemelés az eredetiből való. — Egyébként a GuaryK.-ban található *úgymond* előfordulásai JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL 1994 szerint: 14: 11, 52: 21, 125: 17.) Ugyanakkor KÁROLY SÁNDOR különbséget tesz az általa „hivatkozás-igé”nek nevezett fajta *úgymond* és az alaki hasonlók között: „Egyéb kataforikus szerepű határozószók: *úgy*, *ekképpen*, *ezképpen*, *ezenképpen*: JordK. 387: »De maga vg *mondok* t^y nektek« ~ MünchK. 17va: »de valobizon mondom tünéctec« : Verumtamen dico vobis; MargL. 3: »zent margit azon ... sirua *vgment* vala« (az utóbbi esetben azonban nem a fenti hivatkozás-igéről van szó)..” KÁROLY (1995. II/2: 825, 827) megállapítja: „Egy és ugyanazon szövegmondatban is előfordulhat a *mond* ige mind idézetre utaló, mind ’közöl’ jelentéssel: CornK. 53r: »Ennek okat kedeg ez keppen *mongya mondván*. | Vrnak angela le zalla menyorzagbol«: Causa subditur: | Angelus enim Domini descendit de caelo. Ha az idézetre kataforikus vagy anaforikus névmás utal, akkor ez a névmás természetesen a *mond* mint idéző ige mellett a tárgyi mondatrész szerepét tölti be azzal az idézettel együtt, amelyre utal, s vele korreferens az idézet. (Példákat találunk az idézetre utaló kataforikus vagy anaforikus elemeket tárgyaló korábbi szakaszban.)” — Az idéző mondat az idézett szövegegység után helyezkedik el a kódexszövegekben, vagy az idézetbe ékelődve. KÁROLY (1995. II/2: 824) más megoldásokra is utal: „Elvétve bemutatható (7 esetben) az idézett szövegegység előtti és utáni helyzetben egyaránt az idéző ige. A CornK. idevágó adatai viszont az idéző mondatnak az idézet utáni megismétlései, ilyen esetekben az idéző ige használata valójában nem tekinthető idéző mondatbelinek: 2v: »Annak okaert *Ugy mond* zent ambrus zvezffegrevl valo kevnveben. *mondván*. | legen t^y nektek az zvz marianak elete. mykeppen keepben meg jrt ... | Ynneet vegyetek eletnek peldáját ... | Ezeket zent ambrus *mondgya*« stb.”.

Ugyancsak a történeti nyelvtanban HAADER LEA (1995. II/2: 535) az idézés módjairól írva a függő idézetbeli személyeltolódás (vagy éppenséggel el nem tolódás) eseteit taglalja, s az első személyről a harmadikra való tolódásra két példát ad, ezek közül a második ez: „MargitL. 14: »Soror jolent ... *vgmond* hog ev nyölc eztendeýg *volt* Secrestýeres« (*voltam*)»; HAADER LEA azt is megjegyzi, hogy abban a folyamatban, amelyben az egyenes idézet függő idézetté alakul, az egyenes idézet névmásai, személyragjai (határozószók, bizonyos igék stb.) módosulást szenved(het)nek, eltolód(hat)nak; az egyenes és a függő idézetek közötti átmeneti formákhoz vö. H. MOLNÁR ILONA 1962. II, 354–64. A kódexek nyelvhasználatában a tárgyi mellékmondatok főmondatainak bizonyos, gyakran használatos alakzataiban az eredeti főmondati szerep megkopott, mint HAADER LEA (1995. II/2: 532) mondja, devalválódott, ez leginkább olyan helyzetekben következett be, amelyekben a mindennapi érzékeléssel, közléssel összefüggő vagy a beszélő személyes állásfoglalását kifejező volt a főmondat. Így a főmondat elsősorban a figyelmet fölhívó szerepet hordozza, mondhatni modális elemmé vált, majd akár köztöszóvá is változhatott. A folyamatra jellemző példák között található: „ApMélt. 20: »En valaztalak *vgmond* týtöketh«; s a folyamatnak mintegy betetőzésére, az akár el is hagyható közbevetéssé süllyedt mondatrészzé váló főmondatra ez az egyik példa: „vrunc lezuznak zauairt holot hug monda: ha valaky en hozam yeuend ky nem yzem [’üzöm’] *hug mond* etet« (az *úgymond* töltelékszóként való alkalmazása azonban a lat. *inquit* hasonló szerepének hatására is történhetett).” — A *hiszen* és a *talán* hasonló folyamatban vált köztöszóvá, illetőleg módosítószóvá, amint ez HAADER LEA példáiból is látszik, vö. JUHÁSZ DEZSŐ 1991. I, 476–500; 501–513; 1992. II/1: 772–814; 815–838. — Itt jegyzendő meg, hogy a MNyTny.-hoz tartozó mutatóban (BALÁZS JUDIT–ZELLIGER ERZSÉBET 1997) az *úgymond*-ra csupán a föntebb idéztem KÁROLY 1995. II/2: 825 hely van megadva. Persze az idézéssel és a tárgyi mellékmondatl foglalkozó helyek végül is elvezetik a mutató használóját az *úgymond* használatának ezekhez a részleteihez is.

Az ÉrtSz. már általam idézett szócikkében Berzsenyi Dánieltől ad példamondatot: „Sok nagyjainknak balgatag udvarin Már a magyarnak híre se hallott, Nem módi, *úgymond*”, és Arany Jánostól: „Hadd látom, *úgymond*, mennyit ér A velszi tartomány”, mindkét szövegmondatban az *úgymond* hivatkozás-ige.

A magyar irodalom nyelvhasználatából az írói szótárak segítségével valamelyest be lehet mutatni az ige használatát. Csokonai Vitéz Mihály színműveiben nincsen meg az ige, egy *úgy mondhatom* fordulat lelhető föl: „Ők az ő Nemzeti nyelveket nem szeretik, sőt úgy mondhatom, hogy gyűlölik is” (JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS 1993: *úgy* a.). Tartalmaz a Csokonai-szókincstár egy *igymond* alakulatot, ennek egybeírását azonban a szótárírók helyesírási sajátoságként kezelik, amint szövegközlési eljárásuk is mutatja, ti. csupán a *mond* van dőlő betűs szedéssel (és az *így* szócikkében sem szerepel ez a hely): „...mihelyt

onnét meg jövök *igymond*, mindjárt gyűrűt váltok vele (16/474).” A teljes szövegrész — amely Az özvegy Karyóné ’s két Szeleburdiak című darabból való — egyébként azt mutatja, hogy ’így mondd’ értelmű a fordulat (vagyis az ige felszólító módban van): „Asszonyádnak pedig *mond[d]* meg hogy én egy kevésé fel fordulok Budára, mihelyt onnét meg jövök *igymond[d]*, mindjárt gyűrűt váltok vele” (Csokonai Vitéz Mihály 1978. 2: 187 = 16/474).

Katona Józsefnek nyelvhasználatából a BbSz. két előfordulást tartalmaz, a szótáríró tárgyatlan igének értékeli a szót („*úgymond* 2 tn i”): „(szó szerinti idézetben) ’így szól(t):’ egyj Őzet kergeték, / és — egyj Banyát találtam ...»Oh, légy kegyelmes (*úgymond*) Asszonyodhoz!« Si[mon] 1:40; Nincs a’ Teremtésben vesztes csak ő — / nincs árva, *úgymond* csak az ő gyermeke” E[ndre] B[ánk]ról 5: 439” (BEKE JÓZSEF 1991).

A Petőfi Sándor teljes írói nyelvét felölelő szótár (PSz.) szerint két helyen van meg a szó: „[*úgymond*] msz: *ugymond* 2”, vagyis a szótár jelzései szerint Petőfi Sándor rövid *u*-val írja, és a szótárírók mondatszónak minősítik; „(idéző mondatként) ’így szól(t):’ »Az a küszöb nőtt tennap óta,« *Ugymond*, »tennap nem volt ilyen magas.« (Ap/3: 118) + 3: 297”. A PSz.-ban itt feltüntetett másik szöveghely: „»Hogyha véték«, *ugymond*, »a közügyi terhet | El nem fogadni, ha az ember rátermett, | Szinte az, sőt kettős véték elvállalni, | Ha viselésére gyöngék vállalai [«]” (A táblabíró. Petőfi 1951: 297, 369–72. sor).

Juhász Gyula mindössze egyszer használta a szót. A Szeged és vidéke 1908. szeptember 16-i számában A metzi bárdok című versében. A verset Vilmos császárnak francia földre való (inkognitó) látogatásának hírére írta a főntebb már idézett Arany-ballada mintájára, l. PÉTER LÁSZLÓ 1963. III, 154, 338. A Juhász Gyula-i versnyelvből készült szótár (JuSz.) ezt írja: „*ugymond* (= *úgymond*) tn [tárgyatlan] ige (ritk[án előforduló] kissé rég[i, régies]) Így szól(t): *Hadd lássam, ugymond meddig ér A francia tartomány?* 1190/3 ironikus költői (Arany) kliséből” (BENKŐ LÁSZLÓ 1972).

Az újságnyelvből összeállított gyakorisági szótárban CSIRIKNÉ CZACHESZ ERZSÉBET–CSIRIK JÁNOS (1986: 211) négy előfordulást rögzít, ezeket határozószóknak minősíti. Az ennél a szótárnál sokkal nagyobb és korábbi (az 1965–1977 közötti évekből való) szöveganyagból dolgozó szépprózai gyakorisági szótár (SzGySz.) nem tartalmazza az *úgymond*-ot (legalábbis a leggyakoribb szuperlexémák ábécérendes anyagában, viszont megjegyzendő, hogy a leggyakoribb szövegszavak listájában az *úgy* 3726 adattal, a *mond* a leggyakoribb szuperlexémák között 2893 adattal és 2693,19 módosított gyakorisági értékkel szerepel, a leggyakoribb szövegszavak között abszolút gyakorisága 56, módosított abszolút gyakorisága 51,99 (FÜREDI MIHÁLY–KELEMEN JÓZSEF 1989: 355–83; 373, 392). — A XX. század első harmadában a magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai között nem szerepel az *úgymond*, l. NEMES ZOLTÁN 1933; vö. a (14) számjelzetű adattal. Ugyancsak nem található a közelmúltban kiadott

rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótárában sem (KISS GÁBOR 1998).

Az *ügymond* használatában LŐRINCZE LAJOS (1968: 413, 414) az egyes számú, illetőleg többes számú alanyokra való vonatkoztatást kárhoztatja egy nyelvűvelő írásában, s úgy látja, „...már nem érzik az *ügymond*-ban az igét, csak azt jelölik vele — személytől, számtól függetlenül —, hogy nem saját véleményük következik ez után a szó után”; s ezt is írja: „Az *ügymond* elszabadulása végül azt eredményezi, hogy lassan-lassan értelmetlen töltelékszóvá lesz némelyek nyelvhasználatában”. LŐRINCZE LAJOS példái 1960 és 1966 közöttiek s zömükben sajtónyelviek.

KEMÉNY GÁBOR (1985. I, 1135) „kissé irodalmias, nemritkán gúnyos színezetű mondatszöveg”-nek nevezi az *ügymond*-ot, amely különösen a sajtónyelvben és a kritikai zsargonban fordul elő, s használói „sokszor már egyáltalán nem érzik benne az igét”. Továbbá megállapítja: „Nem egyes szám 3. személyű alany mellett ... semmiképpen sem jó az *ügymond*, a nyelvtani zökkenő miatt” —, s különféle idéző kifejezéseket tanácsol helyette használni.

Az *ügymond* némelykor — amint LŐRINCZE LAJOS is, KEMÉNY GÁBOR is számos példával bemutatja — jól helyettesíthető volna különféle megoldásokkal. Mindketten rossznak tartják azt a használatot, amelyikben az alappal való számbeli egyeztetés nincsen meg. (Az ÉrtSz. — főntebb idézve van — az *ügymond*-nak ritkán többes számú jelentést is tulajdonít.). A LŐRINCZE LAJOS által ajánlatos helyettesítő kifejezések a többes számú használatra: *mert mondják; mint mondják; szerintük azért; ahogy mondani szokták*, más esetekben: *szerte, szerintük, állítólag, jószerivel, szinte, úgyszólván, úgy mondva, úgynevezett, ismeretes, régi bölcsesség* stb. KEMÉNY GÁBOR hasonlókat javasol a NymKk.-ben: *azt mondják; mint mondják, szerintük; állítólag, jószerivel, szinte, úgyszólván, mondhatni* stb. Mindkét szerző nagyjából ugyanannak a stíluseszmenyének, illetőleg stílusrétegnek megfelelő használatot látna szívesen a példaanyagának stílusrétegében töltelékszónak minősíthető *ügymond* helyett, vagyis egy, az irodalmi nyelvhasználathoz húzó és némileg eszményinek mondható sajtónyelvi stílust.

A főntebb szereplő példaanyag *ügymond*-jai is helyettesíthetők vagy kikerülhetők más megfogalmazással. A lehetőségeket korántsem kimerítve például így:

(1) *állítólag(os), úgynevezett* — Az *ügymond* előtt és után nincsen vessző vagy más elkülönítő jel.

(2) *ismeretes* — Ebben a szövegmetsetben az idézetben (*a környéken lakók közül én álltam hozzá a legközelebb*) személyeltolódás van: *én álltam* ← **ön* vagy *maga állt*, tehát kétféle szerkesztésmód keveredése tapasztalható, az egyes idézésé, a függő idézésé; ám megmaradt az *ügymond* mint olyan nyelvi elem, amely a mások véleményének közléséről tudósítja a szöveg befogadóját.

(3) *mondhatni* — Minthogy írásos nyelvi anyagról van szó, akár idézőjellel is lehetne jelezni az *akadémikus balett* szerkezetben, hogy az *akadémikus* roszszalló értéktartalmú jelző ('maradi, merev szabályokhoz igazodó'), vö. ÉrtSz., ÉKsz. Az *ügymond* nincs központoszással elkülönítve.

(4) *szerinte* — Az *ügymond* nincs írásjellel elkülönítve.

(5) *ahogy mondani szokták; ügynevezett* — Az *ügymond* e szövegben arra kívánja felhívni olvasója figyelmét, hogy az ügynevezett szocializmusban az irat-egyeztetés voltaképpen ürügy volt a külföldiek ellenőrzésére. Az *ügymond* ebben az esetben némi ironikus színezettel jár; efféle KEMÉNY GÁBOR utalt.

(6) *állítólagos; ügynevezett* — Az *ügymond*-ot az újságíró nem különítette el írásjellel.

(7) *szinte; mondhatni* — Ezt az adatot sem különítik el írásjelek.

(8) *mint szokás mondani* — Az *ügymond* beékelődése ebben a szövegdarabban sincsen írásjellel jelezve.

(9) Ez a szépirodalmi szövegdarab idézés-igét tartalmaz, ám írásjellel nem jelzi.

(10) *mint ismeretes* — A beszélő nem tartott szünetet az *ügymond* előtt és után, vagyis nem volt észlelhető szünetpár, l. DEME LÁSZLÓ 1962. II, 518–9.

(11) *mint ismeretes, tudvalévő* — E beszélő sem különítette el szünetpárral az *ügymond*-ot.

(12) *mint mondani szokás* — A szöveg eddigi részéből tudni lehet, voltaképpen egy bizonyos politikai párt, illetőleg annak valamikori elődje a baloldal, s e minősítést a szerző nem egészen osztja. Az *ügymond* egy szövegmondat elején van, de utána sincsen elkülönítő írásjel.

(13) *állítólag* — NB. Az idézetben lévő *az egy másik történet* kifejezés is divatos a sajtónyelvben, így az *ügymond*-dal együtt jelzik, hogy a beszélő (riportalany) törekedik az általa kívánatosnak tetsző stílusban válaszolni a számára (általában) beszédstílus-mintát képviselő riporternek. Az *ügymond*-ot nem különíti el szünetpárral a nyilatkozó.

(14) *ahogy szokták mondani; amint mondani szokás* — A beszélő nem tart szünetet az *ügymond*-ok előtt és után sem.

(15) *mint mondják* — Ugyan helyettesíthető az *ügymond*, ám nem látszik szükségesnek sem az *ügymond*, sem más, hiszen a szerves, egyenletes fejlődésnek, illetőleg a forradalomnak fogalma nem függ valaki(k) véleményétől, ame-

lyet be kellene vezetni (és idézni persze) az *úgymond*-dal vagy mással. Szünetpár nem volt észlelhető az *úgymond*-ot tartalmazó megnyilatkozásban.

(16) *amint mondják*

(17) *ahogy mondani szokták*

(18) *mondhatni; ahogy mondani szokás* — Voltaképpen ebben sincsen az *úgymond* szünettel beékelve, illetőleg előtte van szünet, de az alárendelt szerkezet miatt: **reményeket táplál ahhoz, hogy befut 'érvényesül'*; vö. ÉrtSz. *táplál* 7. A szünetek esetleges egybeeséséről is ír DEME LÁSZLÓ (1962: II, 519).

(19) *szinte; úgyszólván* — Az *úgymond* után van szünet, ám ezt a felsorolás váltja ki: **elkeveredett, eltűnt*.

(20) *jószérivel; valósággal; mondhatni* — Szünetet a beszélő nem tart az *úgymond* előtt és után.

(21) *úgyszólván; valóságos* — Az itteni *halott folyó* szerkezetben a *halott* jelentése: „3. (átv[itt], vál[asztékos] Olyan, ami nem emlékeztet az életnek vmely megnyilvánulására. Télen ~nak látszik a természet” (ÉrtSz. *halott* a.). A *feltámaszt*-ről ez az értelmezés található: „3. (átv) Bizonyos átmeneti szünet után újra feléleszt v[ala]mit, működését újból megindítja. Az imperialisták újból ~ották a német nehézipart” (ÉrtSz. *feltámaszt* a.). Bizonyára az átvitt értelmű jelentésekre igyekezik utalni a szövegdarab létrehozója az *úgymond*-dal, szünetet sem tart a szó előtt és után. Írásban ezt az *úgymond*-ot helyettesíthetné a *feltámasztás* szó idézőjelezése is. Szünetpár nem volt észlelhető megnyilatkozásban.

(22) *szinte* — Szünetpárral való elkülönítés sincsen.

(23) *állítólag* — Szünetpárral való elkülönítés sincsen.

A szünetpárral való elkülönítés hiánya az élőbeszédben, az írásjelek hiánya az írásos példákban — jóllehet egyik jelenség sincsen közvetlen összefüggésben egymással — úgyszintén arra utal, hogy az írók, illetőleg a beszélők az *úgymond* szó idéző szerepköréről nem vesznek tudomást, ez mindössze a (9) számjelzetű példaszöveg szerzőjére nem áll, bár az írásjelhasználattal ő sem jelzi a szó ezen szerepét. Amelyik szövegmetsetben az írásjelhasználat jelzi, hogy a szó elkülönül valamelyest a közlés egészétől, abban sincsen egyenes idézet: (2), (5), (17), illetőleg nincs meg a számbeli egyeztetés. Ezekhez vehető a (12) is, bár abban az *úgymond* külön szövegmondatba került. — Az élőnyelvből származó példák közül a (14), a (18) és a (19) jelzetűekben az *úgymond*-on szakaszhangsúly van, azonban ez nem volt megfigyelhető a (20) és a (21) számjelzetűekben. A (10) és a (11) jelzetű megnyilatkozások nyomatéktalan mondatként voltak hallhatók.

A mai magyar nyelvhasználatnak a korábbiakban említett rétegeiben az *ügymond* használatát jószérrel ugyanaz jellemzi, mint a kései ómagyar korban. A használat jellemzői azt mutatják, hogy jobbára töltelékszóvá vált ez az idézést szolgáló kifejezés. A csupán igei szerepkör és tulajdonság halványulásával mondatszói, határozószerkezetű jellege lett az *ügymond*-nak, amely folyamat nem járt együtt a kifejezés alaki változásával. A *talán* (← *talám*), a *hiszen* (← *hiszem*) éppen az alaki változások révén tudott jelentéselkülönüléssel létrejönni az igealakokból, erre a sorsra az *ügymond* mindezidáig (legalább ötszáz év óta) nem jutott, amiben annakidején bizonyára az írásbeliség is, a latin minta követése is gátolta, s talán magának a kifejezésnek hangtani fölépítése is, sem a szóban nincsen, sem rákövetkező szó hatására nem történik (a szó végén) hasonulás, amely révén könnyebben járhatna úgy, mint a *talám* vagy a *hiszem*. Töltelékszóként manapság stílusrétegenként változó mennyiségben fordul elő, az igényes köznyelv, a szépirodalom nyelve még cél nélkül aligha alkalmazza, így lesz-e a jövőben is, nem tudhatni. Mindenesetre egyre inkább megkülönböztethető igei használata, illetőleg határozószerkezetű, mondatszói szerepköre.

BÜKY LÁSZLÓ

Felhasznált irodalom

- BALÁZS JUDIT–ZELLIGER ERZSÉBET (1997): MNyTNy.
 BÁRCZI GÉZA et al. (1959–1962), *A magyar nyelv értelmező szótára*. I–VII. Bp.
 BbSz. I. BEKE JÓZSEF (1991).
 BEKE JÓZSEF (1991), *Bánk bán-szótár*. Kecskemét.
 BENKŐ LÁSZLÓ szerk. (1972): *Juhász Gyula költői nyelvének szótára*. Bp.
 BENKŐ LORÁND főszerk. (1991–1997), *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I., II/1–II/2.
 + Mutató. Bp.
 CZF. I. CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS (1862–1874).
 CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS (1862–1874), *A magyar nyelv szótára*. I–VI. Pest, Bp.
 CSIRIKNÉ CZACHESZ ERZSÉBET–CSIRIK JÁNOS (1986), *Újságnyelvi gyakorisági szótár*. Szeged–Budapest–Debrecen. Magyar pszicholingvisztikai tanulmányok IV.
 Csokonai Vitéz Mihály (1978), *Összes művei. Színművek* 2. Bp.
 DEME LÁSZLÓ (1962): MMNyR.
 Éksz. I. JUHÁSZ JÓZSEF et al. (1972).
 ÉrtSz. I. BÁRCZI GÉZA et al. szerk. (1959–1962).
 FÜRÉDI MIHÁLY–KELEMEN JÓZSEF szerk. (1989), *A magyar széppróza gyakorisági szótára, 1965–1977*. Bp.
 GRÉTSY LÁSZLÓ–KOVALOVSKY MIKLÓS főszerk. (1980–1985), *Nyelvművelő kézikönyv*. I–II. Bp.
 HAADER LEA (1995): MNyTNy.

- H. MOLNÁR ILONA (1962): MMNyR.
- JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS (1993), *Csokonai-szókincstár. Csokonai színművei szókincsének szövegszótára és adattára*. I. Debrecen.
- JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL (1994), *A Guarý-kódex ábécérendes adattára*. Debrecen.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1991): MNyTNy.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1995): MNyTNy.
- JUHÁSZ JÓZSEF et al. szerk. (1972), *Magyar értelmező kéziszótár*. Bp.
- J. SOLTÉSZ KATALIN et al. szerk. (1973–1987), *Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete*. Bp.
- JuSz. I. BENKŐ LÁSZLÓ (1972).
- KÁROLY SÁNDOR (1995): MNyTNy.
- KEMÉNY GÁBOR (1985): NymKk.
- KISS GÁBOR (1998), *Magyar szókincstár*. Bp.
- LŐRINCZE LAJOS (1968), *Nyelvőrségen*. Bp.
- NEMES ZOLTÁN (1933), *A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai*. Szeged.
- MMNyR. I. TOMPA JÓZSEF szerk. (1961–1962).
- MNyTNy. I. BENKŐ LORÁND főszerk. (1991–1997).
- NYÍRI ANTAL szerk. (1971), *A Münchener Kódex 1466-ból*. Bp.
- NYÍRI ANTAL szerk. (1993), *A Münchener Kódex magyar–latin szótára*. Bp.
- NymKk. I. GRÉTSY LÁSZLÓ–KOVALOVSKY MIKLÓS főszerk. (1980–1985).
- NySz. = SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND (1890–1893), *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig*. I–III. Bp.
- PÉTER LÁSZLÓ szerk. (1963), *Juhász Gyula Összes művei*. I–III. Bp.
- Petőfi Sándor (1951), *Összes művei*. III. *Költeményei* III. 1848–1849. Bp.
- PSz. I. J. SOLTÉSZ KATALIN et al. (1973–1987).
- SZABÓ T. ATTILA[– VÁMSZER MÁRTA] szerk. (1975–), *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. I– Bukarest [Budapest].
- SZABÓ T., ÁDÁM ISTVÁN (1977), *Der Münchener Kodex IV. Wortschatz mit vollständigem Wort- und Formenverzeichnis*. Wiesbaden, Kommissionsverlag Otto Harrassowitz.
- SZABÓ T. ÁDÁM (1985), *Münchener Kódex [1466]. A négy evangélium szövege és szótára*. Bp.
- SzGySz. I. FÜREDI MIHÁLY–KELEMEN JÓZSEF (1989).
- SzT. I. SZABÓ T. ATTILA[–VÁMSZER MÁRTA] szerk. (1975–).
- TOMPA JÓZSEF szerk. (1961–1962), *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan*. I–II. Bp.
- WARDHAUGH, RONALD (1986/1995), *Szociolingvisztika*. Bp.

